

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXVII

Уређивачки одбор:

др *Даринка Горђан-Премк*, др *Ирена Грицкаћ*, др *Милка Ивић*, др *Павле Ивић*,
др *Радослав Кайичић*, др *Блаже Конески*, др *Тине Лоћар*, др *Александар Младеновић*,
др *Асим Пецо*, др *Мийар Пешикан*, др *Живојин Сјанојчић*, др *Драго Ђујић*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1981

КРИЖАНИЋЕВИ ПОГЛЕДИ НА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВЕ ДИЈАЛЕКТЕ

Мало је научних посленика са словенског југа из прошлих вјекова чија је животна стаза била тако трновита, а чије је животно дјело било тако многострано, и богато, као што је случај са Јурјем Крижанићем. Рођен у доста мутном времену (1617. или 1618. у „dvorcu Obrhu ili u drugom dvorcu ribničkog imanja, ali svakako u župi lipničkoj sv. Ilije”¹), и у крају гдје су се сучељавали не само различити дијалекти српскохрватског језика, него и различита царства и различити погледи на свијет, Крижанић је добар дио свога живота посветио и проблемима језика и његове структуре.

О Крижанићевом дјелу написане су читаве књиге². Чак су одржавани и посебни научни скупови на којима се расправљало о дјелу овога зачетника панславизма. Таквих радова, и таквих скупова, биће још. Крижанићево дјело нуди изобилје тема и за размишљање и за дискусију. Нас овом приликом интересују Крижанићеви погледи на српскохрватски језик, како ми данас називамо онај језички идиом који служи за међусобну комуникацију четирију јужнословенских народа: Срба, Хрвата, Црногораца и Муслимана, и његове дијалекте. А о овим питањима Крижанић нуди доста података у своме дјелу, понајвише у радовима који су нам познати под насловима:

1. Обяснѣнје вѣводно о писмѣ словѣнскомѣ (из 1661), и
2. Граматично исказанје об руском језику попа Јѣрка Крижанића, презванјем Сѣрбљанина, међж Кѣпојс и Вѣнојс риками во сјѣздех Бѣхца града, окол Дѣбовца, Озља и Рѣбника острогов. Писано в Сибири літа 1666.³

¹ Ivan Kukuljević Sakcinski: *Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živuši u prvoj polovini XVII. vieka*, Rad JAZiU X, 1869, VI socijalno-politički pisci: Juraj Križanić Nebljuški, стр. 11—75, наведено мјесто на стр. 15.

² В. библиографију тих радова у књизи: *Život i djelo Jurja Križanića*, Biblioteka: Politička misao, Liber, Загреб 1974, стр. 259—277.

³ Москва 1848, издање О. Бодјанског, в. V. Jagić: *Život i rad Jurja Križanića. O tristogodišnjici njegova rođenja*, Djela JAZiU, knj. XXVIII, Загреб 1917, стр. 152. О називу Сербљанин, и Бихаћу као његовом завичајном крају в. на стр. 11—13.

I

Крижанић се дуго бавио језичким проблемима. У Објасњењу изводном (постоји и Крижанићева исправка на: изводном) он истиче да се језичким проблемима бави „безмала тридесет” година (стр. 29), а у Граматици (Граматично изказанје) каже да „18^же давније от двадѣсети лит, на́чал јесем дѣмат и трѣдѣтсе въ језѣка изправљѣнѣж” (V). Као што и сам каже, он је настојао да „поправља” језик. Због тога његова писана ријеч није вјерна слика ниједнога живог словенског језика. То је вјештачка творевина Јурја Крижанића којом се нико и никада није, осим њега, послужио. Истина, Крижанић је имао племените идеје када је стварао тај језик. Он је желио да обједини Словене, да их учини јачим и способнијим да се супротставе бројним непријатељима који настоје да их униште. Језик који је стварао Крижанић требало би, дакле, да буде нека врста општесловенског језика; заједнички за све Словене, а требало би га звати руским (отуда и назив његове граматике: Граматично изказанје об *руском* језику). Руски језик је, по Крижанићевом мишљењу, најстарији од свих словенских језика, управо њихова матица. У Предговору Граматике⁴ Крижанић обавјештава читаоца о свему томе. Ту читамо:

— Об језѣкѣ сѣм, об којем разправѣ овдѣ чинѣт, зѣ бѣжѣм посѣбом, наминѣхом, наипѣрвѣе знѣт јест триби, ко́бѣм јменом годѣтсе јего звѣт-

Погрешно га је звати словинским. По правди „морал би се зват Руским”, а то због тога што:

— Шестерѣ бо нѣкогда бѣаше краљѣство, и дѣже до днѣска шестерѣ јест лѣдство, и шѣст језѣчнихъ славнѣнихъ отмѣнѣ, въ на́шемъ наро́дѣ: рѣкши Рѣсјани, Лѣхи, Чѣхи, Болгѣри, Сѣрбљани, и Хервѣти —.

Последња три словенска народа „ѣбѣцимъ себи јменомъ зовѣтсе Словинци, и Задѣнѣнци”.

Од свих словенских народа „наистарије, и остѣлнимъ всѣмъ зачѣлно јест лѣдство и јме Рѣско”.

То је име било познато старим грчким и римским писцима. О њему се говори у старим књигама, а:

„остѣлна та всѣ поколѣнѣја, како сѣт из Рѣсјановъ произѣшла, тако по нѣдже и јмеѣ њѣхова јесѣт млѣдѣја од Рѣскогѣ јмеѣна”, и, природно, нису могла бити позната старим писцима.

Тек касније страни писци (својерѣднихъ бо ми нѣмајемъ) спомињу Словинце који су прешли Дунав и појавили се у границама Римскогѣ царства. Овај дио словенског племена најприје је имао заједничко име СЛОВИНЦИ, а тек касније су се раздијелили „на три краљѣства: и от војвѣдъ своѣихъ прозѣвани бѣше Болгѣри, Сѣрбљани, и Хервѣти”⁵.

⁴ Сви наводи из Граматике узимају се из франкфуртског издања: Juraj Križanić: *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku 1666*, Abdruck der Erstausgabe von 1848/59 besorgt von Gerd Freidhof, Frankfurt am Main 1976 — *Specimina Philologiae Slavicae*.

⁵ *Грамаиично изказанје, Предговорје, I*, као и: *Собрание сочинений, II* (1891), 20.

То су разлози који су условили појаву назива: *руски језик* за онај језик који је Крижанић давао у својим дјелима. Истина, он је свјестан да то није језик којим говоре Руси (уп. зашто оно, тј. његово писање, А. П., несхóдитсе во всѣм со обичним Рѣским писмóм"). Његов језик би требало да буде неки заједничкословенски и „от всѣх Рѣскогo нарóда поколѣнѣи и отмин” разумљив. То јест, тај језик ће бити разумљив не само Русима него и Словинцима и Пољацима и Чесима. Ово тим прије што у том његовом језику „странщинѣи . . . никаковиже нист: ни въ ричѣх ни въ составлѣнѣиѣ бесѣди”⁶.

Ма колико биле схватљиве његове намјере, поготово у вријеме када је живио, човјек не може да оцијени колика је то штета и за славистику и за сербокроатистику. За нас би, свакако, било значајније да нам је Крижанић оставио нешто записа на његовом „хрватском” језику. Овако смо принуђени да паљеткујемо по његовој обимној грађи и да на основу сакупљених детаља настојимо сачинити неку цјелину. Али, истици за вољу, ни то није тешко постићи. Крижанић нам нуди подоста грађе и за такав мозаик. Корисно је, уз то, што нам је његова грађа и временски и просторно тачно омеђена. Све то пружа лијепог материјала да се сагледају и наши међудијалекатски односи, а и њихово заједништво. Ти подаци, даље, могу да освијетле и понеку тамнију страну тих међудијалекатских односа. Као што ће се на основу његових примјера моћи закључити, ни тада, као ни данас, а ни иначе, није било чврстих граница између појединих наших дијалеката. У Крижанићевој писаној ријечи јављају се и особине које су типично штокавске, а има и типично кајавских. То би значило да је тај говор и у XVII вијеку био прожет особинама различитих наших основних дијалеката, како је то, уосталом, и данас⁷.

II

У Објасњењу виводном о словенском писму⁸, које је настало у Сибиру 1661, Крижанић наводи шест словенских језика — завлаченја, уп.: „Јз јзјѣиков творятсе завлѣченја: абовѣм једного ђбщего јзјѣика рѣзлѣични отмѣни, словѣт Завлѣченје, лѣубо завлечѣнје; кѣкоти въ Словѣнском јзјѣицѣ јест шестеро завлечѣнје: Рѣско, Лѣшко, Чѣшко, Харвѣтско, Сѣрбско, и Болгѣрско”⁹.

У овом Крижанићевом дјелу сусрећемо се, први пут у историји српскохрватског језика, колико нам је до сада познато, и са подјелом тога језика на дијалекте, на штокавски и чакавски (ев. шћакавски!), уз то и везивање тих дијалеката, знатно прије Копитара и Миклошића,

⁶ Оп. цит. дио: Ко читательем предопоминокъ, 1.

⁷ В. Мате Храсте: *Prinosi poznavanju hrvatskosrpskog jezika J. Križanića*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, бр. 5, Загреб 1963, стр. 25—43.

⁸ Наслов оригинала, како га даје В. Колосов, јесте: *Објасњење виводно о ѣиѣмѣ Словѣнскомъ*.

⁹ Стр. 30; м. Крижанићевог ј овдје се понекад пише *ј*, м. щ — ц, а м. ѣ често и у.

5. За *p* Срби имају гласовну скупину *-ap* „*смáрӣ, бáрз, шáрн*“. Хрвати ту имају *-er*: „*смéрӣ, бéрз, шéрн*“ (стр. 63). Он сам пише: *Серби и Харваџи (!)*.

6. Умјесто вокалног *л* Хрвати имају двојаке супституанте: — у и ол: *Вуја, вуна, вук, дуї, жуна, жуї, жуц, муња, њун, суза, Буја́ринь*; односно *Волја, волк, волна, долї, жблна, жблї, жблч, мблња, њблн, Болја́рин* (стр. 64). Ту недостаје поређење са изговором тих ријечи у говору Срба. Али је значајно што Крижанић и овдје види особину која је заједничка штокавским и чакавским говорима, тј. *л > у*.

7. И у акцентуацији постоје разлике између Срба и Хрвата, уп.: „Сéрбско завлáченје, гдѣ јест Дóлгиѣ зáвлак, тáмо над об́ичаѣ непристојно дóлно склáди разтяжет, и кóсно изговáрает“. Говор Хрвата је другачији, и ту се једино чувају стари наши акценти, али не и свуда, „него лише межу Кóлпоју и Вóлпоју рѣ́кáми, вѣ Бихáцкомѣ ўјéздѣ; вѣ њѣкоих горовáтих мѣстѣх“, а то због тога што се тамо, за вријеме турских напада „межу високи гóри и непрехóдна мѣста, сохрáнило . . . Харвáтское болѣ́рство : и коли́ко јещѣ досели Словѣ́нскоу чистá јзýка јест остáло, тáмо се обрѣ́тает“ (стр. 70).

Као што видимо, Крижанић нам и у овом граматичком дјелу даје подоста података о разликама између говора Срба и Хрвата. Све ће се те разлике поновити и у Граматици, а све оне, опет, упућују на закључак да је ријеч о разликама које постоје између штокаваца и нештокаваца-чакаваца (шћакаваца).

И у Предговору Граматичног исказанја Крижанић говори о некадашњих шест словенских држава и о шест словенских језика (уп.: Шестерó бо нýкогда бјáше крaљѣство, и дáже до днѣска шестерó јест лѹдство, и шѣст језýчних славнѣихѣ отмӣн, вѣ нашѣм наро́ду: рѣ́кши Рýсјани, Лѣ́хи, Чѣ́хи, Болгáри, Сѣрбљани, и Хервáти; и овѣ трої послѣднѣи об́цим себи јме́ном зовýтсе Словѣ́нци, и Задунáици“ (Предговор, стр. I). А пошто је судбина језика тијесно повезана са судбином народа, државе, Крижанић је сматрао да је једино руски језик имао услова за нормални развитак јер је постојао континуитет руске државе.

(уп.: А гди јест крaљѣствено дѣло, и наро́дно законостáвје, во својем језýку устројено: тáмо језýк об́икајет бѣт об́илнѣи, и óт дне до дне творѣтсе стројнѣи (стр. III). Сви други словенски језици трпјели су велике утицаје са стране (Код Бугара се не́ма шта тражити. Тамо је језик изгубљен, да му се једва траг назире. Код Пољака је половина туђих ријечи, Нешто сличнó је и код Чеха „А Сѣрбљани пáк и Хервáти тáко сүт изгубѣли своју дѣдинску бесѣду, да опрѣч домáшњего дѣла, ни об кáкóвомже ѣном дѣлу немо́гут кóјеје годнѣје пóвѣсти сотворит“, а неко је већ био написао да Срби и Хрвати свим језицима говоре „Пѣрва бо у нѣих рѣ́ч јест Рýска, втóра Вугѣрска, трѣ́тја Нѣмѣцска, четвѣ́рта Тўрска, пѣта Грѣ́цска, или Влáшска, или Арбáнáска“. Сви су ти говори искварени, натруњени туђицама, а што се тиче граматичких правила „нигдѣ нечýјутсе завлáки глáса тáко прáвилни, ни рѣ́чѣ хóщ своѣих хóщ тўджих тáко чистó изрѣ́канје, ни об́лѣче говорѣ́нја прѣ́дњему и

извирному Рускому језику тако подобно и властито: како се чујет у Херватов”. Али ни ту не свуда „него лихо въ једином малом куту земљи: около Купи рикѣ, во ујезду Дубовца и Озля и Рибника острогов” а то због тога што се тамо, за вријеме турских прогона, и после је пада Бихаћа, између стрмих гора и непроходних ријека у тешко приступачна мјеста склонило српско и хрватско племство. И једино се тамо сачувао изворни говор који је Крижанић слушао у свом дјетињству, стр. III).

У посебном поглављу Граматике Крижанић указује на разлике између појединих „отмина” дијалеката = језика словенских. То поглавље почиње ријечима: Ужé смо досели на разних мѣстех иска́зали: а овди́ хо́щем на једно́м мѣстѣ изпречѣст: въ чѣм се разнѣт Словѣ́нскогo језика́ отми́ни: најпаче́ Руска, Херва́тска, и Сѣрбска” (стр. 147).

Ту се, прво, указује на особине које су заједничке језику Срба и Хрвата, а које тај језик одвајају од руског језика. Међу тим особинама налазе се и ове:

1. У генитиву једине, номинативу, вокативу и акузативу множине именица ж. р. на *-а* у руском језику је облички наставак *-и*, у српско-хрватском *-е*:

оѣи ѣлави, оѣи владѣи, овије ѣлави, ови владѣи, ђ ѣлави, ђ владѣи, кроз ѣлави:

оѣи ѣлаве, оѣи владѣе, ове ѣлаве, ови владѣе . . .

2. Локатив и датив синг. од именица тога типа у руском има облички завршетак — *ѣ* или *-е*, у српскохрватском је ту вокал *-и*:

ѣри ѣлавѣ, ѣри владѣѣ; ѣри ѣлавѣ, ѣри владѣе, ко ѣлавѣ, ко владѣѣ; ко ѣлавѣ, ко владѣе:

ѣри ѣлави, ѣри владѣи, ко ѣлави, ко владѣи.

3. Акузатив множине именица м. р. на сугласник у руском има облички завршетак *-и*, у српскохрватском *-е*:

кроз кнѣзи, кроз крѣљи

кроз кнѣзе, кроз крѣље.

4. У промјени придјевских ријечи генитив једине, номинатив и вокатив множине женскога рода и акузатив мушког и женскога рода у руском имају облички завршетак *-ије* или *-и*; у српскохрватском ти облици имају завршетак *-е*:

дља великије шцѣѣи, дља велики шцѣѣи, ѣри великије шцѣѣи ѣри велики шцѣѣи, кроз великије ѣради, кроз велики ѣради, кроз великије нѣжи, кроз велики нѣжи:

зарад велике шцѣѣе, ѣри велике шцѣѣе, кроз велике ѣраде, кроз велике шцѣѣе, или нѣже.

5. Према вокалима *-е* или *-о* у руском језику, у примјерима типа *вѣѣер, оѣѣен, оѣѣн, лакаѣи* у српскохрватском имамо вокал *-а*: *виѣѣар, оѣѣаи, оѣѣн, лакаѣа.*

Крижанић ту још констатује да Руси „въ кнѣжном писмѹ“ чувају *ѡ* и *ѣ* у примјерима као: *кнѡзъ, ѡлѡи; ѡдло, вѣра*. Срби мјесто *ѣ* имају *иѣ: ѡиѣло, лиѣто, виѣра, сѣриѣла, сѣно*. Али не знају за *ѡ*. Хрвати „ни Јединије Двогласници неуживајѹт нигдиже: него льѣбет рѣзво и о-тразно изрикѡнје“, то јест воле чисте вокале: *е* мјесто *ѡ* и *и/е* мјесто *ѣ*: *кнѣз, ѡѣи, свѣи; ѡило, лиѣто, сѣрила; вѣра, сѣно*.

Послије ових поређења долази и закључак. Наравно, најљепше је оно што је он понио из свога завичаја, уп.: „Ј по сѣѣ причѣне чинѣтсе Херѡѡтска Отмѣна лиѣлѣа от остѡлних“, на исти начин као што је атички грчки дијалекат љепши од четири остала.¹⁴ (стр. 149—150).

На основу датих примјера могао би се извучи сљедећи закључак: језик Срба и Хрвата има доста заједничких особина које тај језик одвајају од свих других словенских језика, али има и видних разлика између језика та два јужнословенска народа. Те разлике огледају се, према Крижанићу, у сљедећем:

1. Неједнаки рефлекси старога вокала *ѣ*: *и/е* -хрв.: -је -срп.
2. Неједнака судбина сонанта *л* у финалној позицији слога: *л* се чува у хрв., *л* > *о* у срп.
3. Различита вриједност резултаната старог јоговања оклузива *ш*: *ч* у хрв.: *ноч* < *ночь*: *ћ* у срп. *ноћь*.
4. Чува се стари акценат, у хрв.: новом акценту у срп.
5. Чувају се неизмијењени задњонепчани сугласници испред обличког наставка *-и* у хрв.: извршеној палатализацији — у срп.
6. Чува се стари облик ген. пл. -у хрв.: новом облику са наставком *-а* — у срп.
7. Вокатив = номинатив — у хрв.: посебан облик вокатива — у срп.
8. Облички наставци *-их*, *-им*, *-ими* у замјеничко-придјевској промјени у хрв.: наставцима *-ѣх*, *ѣм* у тим облицима -у срп.
9. Гласовна скупина *-шћ* — у хрв.: скупина *шѣ* — у срп.
10. Вокално *л* > *ол/у* — у хрв.: *у* — у срп.

Ако се има на уму да је све ово изнесено прије више од три столећа, да је то написано, или бар оформљено у писаној форми, у далеком Сибиру, јасно је да је писац тих редова био изразито надарен и за језичке студије. Он је у својој граматици давао и нашу дијалектологију. На основу тих података долази се још до једнога закључка: штокавско-чакавска размеђа већ су у XVII вијеку била јасно издиференцирана. Иако све особине које нам овдје нуди Крижанић не могу да се узму као апсолутне разлике између ових двају наших дијалеката, оне, добрим дијелом, и данас имају диференцијални карактер.

¹⁴ Исп. о овоме код Даничића, *ор. cit.* 191—192. М. Могуш ове особине Крижанићевог хрватског сматра чакавским, а цијели овај одјељак Крижанићевог граматике гледа у свјетлости особина „које су заједничке чакавском и руском језику“ (Milan Moguš: *Čakavsko narječje*, Školska knjiga, Загреб 1977, стр. 15—16).

V

Али, то нису и све особине „хрватског језика” које нам нуди Крижанићева писана ријеч. А он је ту често указивао на стање какво је у његовом говору, како је у говору његовог родног краја. Ти подаци су за нас драгоцени. Они потичу, прво, од човјека који је имао развијен осјећај за језик; ти подаци, друго, увијек су дати у вези са сличним особинама из његовога „руског” језика, и имају већу увјерљивост. Додајмо уз то да све те особине потичу из једног прилично мрачног времена које историји и нашега језика и његових дијалеката не нуди обиље материјала. Због свега тога Крижанићеви подаци имају несумњив значај за нашу историју језика. Истина, ми те податке узимамо онаквим какве нам их даје Крижанић, узимамо их као слику говора, онога времена, његовог родног краја, око Дубовца и Озља. Друго је питање, а ни оно овдје није сувишно, колико су све те особине биле типичне за говор датог подручја; другачије речено, поставља се питање: колико је Крижанић био вјеран представник тога говора? На овакву сумњу упућује неколико момената: 1. Крижанић је врло млад напустио родни крај и није више са њим имао тјешњих веза. 2. Он је потицао из једног друштвеног слоја који никако није био типични представник хрватског народног језика у то вријеме. 3. Крижанић и сам, и не ријетко, указује на „кметске” говорне особине које он не прихвата. 4. Још је Јагић констатовоао да Крижанић „хрватског језика, осим свога родног мјеста и дијалекта загребачке господе управо ни мало познавао није” (Rad XIII, стр. 17—18, посебног отиска). 5. Крижанић је сам стварао граматику свога „руског = заједничкословенског” језика, без обзира на стање које су нудили тадашњи словенски језици и није искључено да је и за свој „хрватски” узимао понешто из тога језика. 6. У његовом хрватском има особина, нарочито у облицима, које то никако нису биле (нпр. *хоћеи, суи* и сл.). 7. Крижанић и сам каже да је понешто заборавио из свога матерњег језика. Што је сасвим разумљиво. Он, нпр., на стр. VI Граматике каже: „Ј да на взор что принцесъ, оовот’ ја помньъ никоје ричи својео матернео Словоинскоо језика, а что знаменѣшт, незнајѣ: какоти јесѣт. Пачнбѣ, шврѣак, јешѣрва, зѣлва, свѣси лисѣак, жбрѣл, ѣросѣнеи, сѣчен, свѣбен, ошѣѣак, и инѣје”, а има и ријечи из рускога језика које не разумије, као што су *биѣи, мечѣи, сберѣи, ѣрѣча себѣ, једноличен, ѣбдлинен*, и инѣи”, а има и ријечи из латинскога језика које не зна како треба да их преведе, то јест, како их „људи во обѣном и обѣчном говорѣнѣ превѣдет, или изриѣкѣшт”. Све је ово и схватљиво и разумљиво. Ово би, исто тако, могло упућивати на закључак да је Крижанић могао заборавити и неке друге особине говора свога родног краја, па је доцније, као граматичар, тим особинама, тј. особинама свога матерњег језика, придодавао и понешто што није било својствено структури тога говора, тога језика. Таквих особина, несумњиво, нуди Крижанићева писана ријеч. Па ипак, и поред свих тих сумњи, које имају и своје оправдање, сигурно је и то да нам Крижанићева писана ријеч пружа подоста особина које су могле карактерисати говор његовог родног краја у првој половини XVII вијека. Списак тих особина, разбацаних по цијелом његовом Граматичном издавању, могао би досећи цифру изнад стотине. Ево неких од њих:

А. Фонетске особине:

1. Рефлекси \check{b} су двојаки: и: *ӣило, мис̄ио*; -е: *сено, вера* (стр. 26, 143).
2. Непостојано -а: *вӣтал -вӣила, бубань -бубња, Павал -Павла, оіань -оіња, врабац -врабаца, оіац -оіца* (стр. 8).
3. За творбу топонима узима се морфем -еи: *Дубовец* (стр. 50).
4. Секвенце -ки, -иу, -хи остају неизмијењене у парадигматским облицима: *дрӯиу, й̄ороки, Влахи; великих, дра̄иих, тӣиких* (стр. 12).
5. Секвенца **tj* и сл. даје ч' -ч̄: *ноч̄ь, й̄еч̄ь* (стр. 130).
6. Секвенца **dj* даје ј: *ӣв̄ина, ӣв̄инка* — када је ријеч о људима, а: *ӣв̄ица, овӣје ӣв̄ици* — када је ријеч о пчелама (стр. 33), уп. и *ӣв̄ь, ӣв̄и* (стр. 166), *ӣв̄ица, ӣв̄ина* (141), на Јџрјевџ (177).
7. Африката ч' < ӣ' је изразито палаталаң глас: ч̄ь -ч', за разлику од српскога \check{h} -ӣь.
8. Вокално л „Херв̄атӣ двојакó изри́кајџт” тј. мјесто тога сонанта имају или у: *Б̄в̄ирин, б̄в̄а, в̄џк*; или -ол: *Бол̄ирин, бол̄а, в̄олк* (стр. 135).
9. Сонант л се чува у финалној позицији слога у говору Хрвата *й̄ейел, имал, вол*. У говору Срба ту је -о.
10. У облицима замјеничко-придјевских ријечи имамо уопштене наставке -их, -им, -ими: *тӣих, тӣим, тӣими*.
11. Гласовну скупину *ӣћ* имамо у примјерима типа: *ӣшенӣц, о̄ӣнӣӣцӣ, й̄ребив̄алӣӣцӣ* (стр. 24., 25), от *ӣш̄аја, о̄ӣ ӣш̄ӣа̄н̄ја* (31).
12. Гласовне скупине *ӣј, д̄ј, њ̄, л̄ј* и сл., у примјерима типа *бра̄ӣја, здрав̄је* (142), *д̄в̄је, орд̄је, бӣӣје, ж̄ӣӣје* (140), *хран̄ење* (96), *вид̄ење/вид̄жење, сид̄жење/сид̄ење* (100) тј. < т̄ј, њ̄ј, д̄ј . . ., остају неизмијењене.
13. Скупина *dj* старим јотовањем даје и \check{h} (д̄ь): *вид̄ење* (100).
14. Ту је само *p* у примјерима типа: *мор̄е, й̄овору*.
15. Мјесто приједлога *в̄ь* ту је у: *ид̄и џ̄ ірад, ч̄ека̄ь ме џ̄ ірадџ* (111, али се јавља и: *џдов̄ица* (156)).
16. Мјесто \check{h} Хрвати и Срби имају е: *й̄д̄ӣ, д̄в̄е̄ӣ, св̄е̄ӣ*. Истина, он има у тексту и: *й̄оч̄а̄ӣка* (Собр. соч. II, 33), *зач̄а̄ӣо* (исто, 34, 35), али се ту може огледати и руски утицај.
17. Хрвати, Срби и Руси „јма̄јџт једӣно осоп̄ење Х̄ир: и ово изри́кајџт срид̄њим ла̄годним гласом. И потомџ ми во сво̄ӣх и в̄ь т̄д̄жих ри́ч̄ех, везд̄и пра́во мо́жем пи́сат Х”: *х̄е̄ӣман, ха̄ј̄д̄ук, Хи́сӣанӣн*; тако и: *х̄ва̄ла, х̄д̄, х̄ӣӣрос̄ӣ* (131).
18. Мјесто вокалног *p* Хрвати имају у писму -ер: *ерв̄ем, й̄оервал*; Срби -ар: *арв̄ем, й̄оарвал* (133), али је у говору и *p*: *кв̄а, см̄рӣ, Србин̄*.
19. Хрвати, као ни Срби, Бугари и Чеси, немају *ы* (144).
20. Иза *и* једино долази „негласница“ \check{s} (ч'): *ӣш̄ӣӣ, о̄ӣнӣӣцӣ(!)*. У говору Срба ту је -ӣӣ (135).

61. Хрвати (заједно са Русима и Србима) имају: *како, какъв, камо, кѣлико, бишѣд, іди* или *кади* (114). У хрв. је: *дрѣиачје, неїд, неїо ми, неї, неїли; можебиїи; оїи чѣрака, оїи љредчѣрака, оїшовчѣра, јзїшари, изїѣрва, оїи сїх, иїих, онїх дѣб, оїи сејѣ, љојѣ, онїје доби* (115); *данас, учѣр, љред чѣраком, љо јѣїѣрику, јесенас, зимѣс* (116).

62. *Сади, овди, онди, овдѣ, ондѣ су*, такође, из његовога домаћег лексичког фонда. Али он ту не прихвата облике: *здѣс, здѣска, овдѣка, ондѣка, љїдмока, љїѣїока*, јер су то кметски облици (116).

63. Мада даје у тексту и облике двојине, он сматра да је тај број непотребан. Боље је рећи: *рукѣми, ноїѣми*, него *рукѣма, ноїѣма*. Крижанић каже да „Хервѣтски племенїти љѣди тѣ Двоїично говорѣње почитѣјѣт за Кметско, и за припрѣсто” и радије употребљавају множину него двојину (123).

Крижанић разликује кметске особине од безјачких, уп.: „Кметшцинојѣ зовѣт: кога ктѣ говорїт грѣбије, или застарени, и Отвїкњени рїчи: и сѣлским кметом, а не племенїтим љѣдем обїични”. А „Безјашцина јѣст бесїда, или рїч какокобли скажена; без обзѣра на тѣджиї језїк. Какот, Пѣгѣба, за Погѣба . . . Забвѣн, за Забївѣн: Вїжѣдъ (=вїжѣ!) за Вїди” (стр. 153). На другом мјесту читамо да су кметски и облици који су „из всегѣ нѣрѣда отвїкњени, и погѣбљени” као: брѣнје, . . . возкѣѣ, глаголѣѣ, дѣбер, жѣзел, клеветѣ, клѣврѣт, обѣче, обрѣщѣ, пожрѣх жертвѣ, пїца, толкѣѣ . . . и нїкоје јнїје” (стр. 155).

У вези са наведеним примјерима могло би се рећи следеће:

1. Овдје су дате, углавном, оне особине за које Крижанић посебно истиче да су хрватске.

2. У његовој Граматици, међутим, има још много примјера који су из Крижанићевог матерњег језика, а које он није и посебно таквим означаио. Када би се сви ти примјери груписали на једно мјесто, добила би се читава једна књига.

3. Међу наведеним примјерима, за које Крижанић каже да су хрватски, сасвим разумљиво, има подоста и таквих који су заједнички и језику Хрвата и језику Срба, које су, данас бисмо то рекли, особине српскохрватског језика. Међу такве особине иду оне дате овдје под бројевима: 2, 4, 10, 14, 15, 16, 18, 19 — у фонетици и под бројевима: 1, 2, 5, 10, 11, 12, 13, 16, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 42, 44, 48, 50, 51, 52, 53, 56, 59, 60, 61, 62, 63 — у морфологији.

4. Наравно, када би се узимала у обзир цијела штокавска дијале катска област, број оваквих особина био би знатно већи. Крижанић, наиме, даје особине из једног временског пресека. То је прва половина 17. вијека, то јест вријеме када је он ове особине слушао у говору свога родног краја, и шире. У то вријеме су штокавци ијекавци, који су населили западније предјеле наше језичке области, тј. западније од Уне, свакако носили у свом систему новоштокавске облике деklinације, и акцентуацију прогресивнијих штокавских говора. Чакавски говори копча, па и Крижанићевог завичаја, нису били, ни тада, типични представ-

ници чакавског дијалекта. Јесте, они су у поређењу са новоштокавским говорима показивали више архаичности, али су и они већ знали за по-неку особину која је постала општија у штокавским говорима. Да то покажемо на неколико примјера.

а) Крижанић истиче као хрватску особину облик лок, синг. им. м. р. на -у: *боју, краљу* (стр. 9). Из историјске граматике нам је познато да је овај облик наслиједио тројаке наставке: *ѣ, -и, -у*: *ѣрадѣ, мужи, сину*. Зна се и то да је већина штокавских говора врло рано почела да уопштава наставак у у овом падежу. Од XVI вијека. (в. Белић: Речи са деklinацијом, Београд 1969, стр. 10—11). У чакавским говорима, опет, чувају се различити наставци: чакавски сјевер зна за тројаке облике: *grāde, gradū, kon'z*; у новљанском имамо „само *и*” (*čāsī, nā mosti, na rogi*); у жмињском (Истра) ту је наставак *-e*; *va grāde, na stolē, na rogē, na kāmike*), у јужночакавским говорима је наставак *-y*; као у штокавским говорима (Белић, *op. cit.* 11).

Према томе, Крижанићево -у у локативу сингулара ових именица није типична особина чакавских говора сјевернијих области. Није искључено да се и ту огледа ближа веза са штокавцима тих крајева.

б) Интересантно је што Крижанић уз дативске облике „*кровови, другови*” примјећује да је то „*кметска*” особина. Белић у својој Историји облика каже да се облици типа *синови* у дативу једине „у нашем језику уопште нису сачували” (исто, стр. 8). Крижанић нам, међутим, потврђује постојање таквих облика у народним говорима његовог завичаја још у XVII вијеку.

ц) На обличко двојство Крижанић указује и код инструментала мн. именица м. р.: *брајми* и *браши, краљми* и *краљи*. Употреба тих облика може бити и синтаксички условљена уп.: *со (= са) брајми : зь двѣми брајми* 15). На архаичније облике ових именица наићи ће се и у неким штокавским говорима.

5. У промјени именица ж. р. Крижанић иде више са чакавским југом него са чакавским сјевером. Он има ген. синг на *-e*, датив и локатив на *-и*: *жене, жени*. А искључиво за такве облике знају штокавски говори који се налазе у сусједству и Крижанићевог завичајног говора и јужнијих чакавских говора. Истина, он потврђује и облике гент. једн. на *и*: *ѣри мали* (т. 40), а то објашњава акценатским разликама, а дати примјер је из псалми.

6. У инструменталу синг. ових именица Крижанић констатује као обичне облике са наставком *-ом*: *рибом, дињом*, али указује и на постојање облика на *-у*: *своју руку*. Ово је особина сјевернијих чакавских говора (исп. код Белића, *op. cit.* 40—41). То значи да и овдје имамо превагу наставка *-ом* који је својствен штокавским и јужночакавским говорима.

Све ово говори да је Крижанић много размишљао о језику и његовој норми. Он је стварао стандардни језик засновањ на одређеним принципима. Истина, ти принципи су били мало вјештачки, без сигур-

нијег ослонца на било коју живу словенску ријеч, али су, ипак, били принципи. Тачно је и то да су ти принципи, дати у форми какву им је дао Крижанић, били неприхватљиви за било који словенски језик, али је тачно и то да је од онога што је остало иза Крижанића, могло лако, без великих потешкоћа, да се крене ка радикалнијој реформи језика, поготово његовог матерњег језика. Он је био на путу да у XVII вијеку да правопис који ће нашем језику дати Вук и Гај, али читава два стољећа касније. Другачије речено, Јурај Крижанић је знатно прије Вука и Илираца желио увести фонетски правопис у словенску писану ријеч. Штета је, свакако, што у вријеме Вука и Гаја Крижанићево дјело још није било доступно читалачкој публици.

VI

У савременом говору Крижанићевог родног краја проф. М. Храсте забиљежио је ове особине, као карактеристичне:¹⁵

1. $\acute{e} < i/e$: *grīh, brīg; Nēmac, tēlo, dēlo.*
2. $\text{ь} = a$: *vēran, pās, rēkal.*
3. $tj = t'$: *sviča, srića.*
4. $stj = šć$: *ščāp, prišč, klēšća.*
5. *kadi.*
6. *razdilit, dēlat, vūčit.*
7. h : *hiža, na mīkah||rāst, orihi|oriži.*
8. *va rūkah, va rūki*

То би биле чакавске особине овога говора.

Од kajkavских особина ту налазимо:

1. десоноризацију на крају ријечи: *nōš, miš, grāt.*
2. протетично v : *vūho, vūčitelju, vūčit, vūra.*

А од особина које су својствене и чакавским и kajkavским говорима налазимо сљедеће:

1. *rēkal, dōšal*
2. *črv, črivo.*
3. *brigi, vūki.*
4. ген. пл.: *težākof, puno žen.*
5. дат. пл.: *dāl sam težākim jīst.*
6. лок. пл.: *po brigih, po sēlih, va rūkah.*
7. инст. пл.: *s mōjim rūkam*

Према Храсти, подручје које се налази између Обрха и Рибника прије провале Турака било је „svakako čakavsko, iako na periferiji toga dijalekta. Danas je ono u svojoj osnovi također čakavsko s više kajkavskih osobina jer na njegovu sjeveroistoku žive kajkavci, a na zapadu preko rijeke Kupe žive Slovenci”¹⁶

¹⁵ М. Храсте: *Prinosi poznavanju hrvatskosrpskog jezika J. Križanića*, Radovi Zavoda za slav. filologiju, 5, Загреб 1963.

¹⁶ Стр. 28.

У акцентуацији говора Крижанићевог завичаја проф. Храсте на-
лази и штокавских особина. Истина, „ne kao sistem” него као новију ино-
вацију која долази „s prodiraњem štokavskog književnog jezika” (op.
cit. 30).

VII

Крижанићеви примјери из „хрватске отмине” несумњиво пока-
зују његово чакавско поријекло. Али ту ће се наћи и понека штокавска
и kajkavska особина.

Постојање штокавизама у Крижанићевој писаној ријечи знатно
раније су констатовали и Шахматов и Белић и Храсте. Проф. Храсте,
и не без разлога, истиче да је „malo vjerojatno” да Крижанић „štokavski
dijalekat baš nikako nije poznaо”. Тачно је да је он добро познавао не
само „govor svoga rodnog kraja koji je u osnovi i danas čakavski” и не само
„kajkavski dijalekat, jer je učio u Zagrebu”, а једно вријеме „slуžio je kao
svećenik od 1642—1646. u kajkavskoj sredini: u Nedelišću u Međumurju
i Varaždinu” (Hraste, op. cit. 31), него је био упознат и са говором својих
сусједа штокаваца. То потврђује и Граматика. Без солидног увида у
структуру штокавских говора тешко би се у овом Крижанићевом дјелу
могло наћи онолико штокавских особина, било да их он посебно истиче
као такве или их само даје у тексту. У прилог овоме ишла би и чињеница
да се Крижанић спремао да ради у штокавским мјестима, међу „Власима”
(Jagić, Život i djelo . . . стр. 8 и даље), да је имао у плану рад на сједињењу
цркава, а све је то изискивало и прилагођавање средини у којој је мислио
радити.

Поред штокавских особина Крижанићева писана ријеч зна и за
kajkavizме. Можда је то био и разлог што се Крижанић сматрао kaj-
kavцем (уп. код М. Могуша: „I kad se govori o Križanićevu dobru pozna-
vanju svoga, kajkavskoga dijalekta ‘okoli Kupi riki’, onda to ne bi trebalo
romantičarski okvalificirati kao tobožnje nastojanje pisaca onoga vremena
da pišu ‘gotovo isključivo jezikom svoga rodnog mjesta ili kraja’” (Kolo,
Zagreb 1968, књ. 10, стр. 360). У једном другом раду проф. Могуш
Крижанићево „хрватску отмину” једначи са чакавским нарјечјем (уп.:
Tako npr. u 17. stoljeću Juraj Križanić u svojoj *Gramatici* . . . posvećuje
jedan odjeljak osobitostima koje su zajedničke čakavskom i ruskom jeziku”,
Čakavsko narječje . . . , стр. 15, а видјели смо, то поглавље код Крижа-
нића носи наслов — Чим се разнит Херватска отмина от Сербскије:
а згадркајетсе зв Рѣскојс, Граматика, стр. 149), што је сасвим тачно.

Истина, ми бисмо могли поставити и овакво питање: Да ли Кри-
жанићева „хрватска отмина” одражава слику говора његовог родног
краја као цјелине или је у питању слика говора одређене друштвене сре-
дине? Није, наиме, без основа ни помисао да у Крижанићевој писаној
ријечи имамо заступљен говор „племенитих људи” мјеста и времена
када је Крижанић учио свој матерњи језик. Овдје је већ речено да се
Крижанић неповољно односи према „кметшћини” и „безјашћини”. Он,
исто тако, одбацује говор „селског кмета” као „искварен” а за узор узима

говор „племенитих људи”. Другачије речено, у Крижанићевој „хрватској отмини” могли бисмо имати образац говора његове класе, говора феудалаца XVIII вијека. Видјели смо да нешто слично за Крижанићев језик констатује и Јагић (в. оvdје на стр. 160). Све то упућује на закључак да Крижанићева ријеч, каква је до нас стигла, није морала бити слика пучког говора његовог родног краја, није морала бити слика основног говора његовог родног краја.

А које се особине Крижанићеве ријечи могу сматрати нечакавским? (Наравно, искључују се особине које је Крижанић сам стварао у жељи да његова писана ријеч поприми карактер неког заједничкословенског језичког обрасца). Да би се на постављено питање могло одговорити, потребно је знати које се особине узимају као типичне за чакавске говоре, које се сматрају релевантним за одређивање припадности некога говора чакавским.

Постављено питање је старо колико је стара и наша наука о језику. Видјели смо које особина истиче Крижанић као диференцијалне између говора Срба и Хрвата, тј. између штокавског и чакавског дијалекта. У прошлом вијеку ово је питање постало врло актуелно, а о њему се пише и у наше дане. Од Антуна Мажуранића па до наших дана траје се ваљани докази за ово дијалекатско размеђавање¹⁷. Ми ћемо овом приликом поћи од фонетских особина које М. Могуш и Б. Финка узимају као релевантне за чакавске говоре и упоредити их са особинама које Крижанић даје под одредницом „хрватски”, тј. које је он сматрао типичним за његов хрватски језик. Истина, има мишљења да и једна изоглоса може да буде довољан доказ о припадности некога говора чакавском дијалекту, наравно, ово посматрано у склопу сличних особина. Истина је, и несумњива, да су у оваквим питањима пресудни снопови изоглоса које су релевантне за један дијалекат, или говор. Може се, наима, десити, а неријетко се и дешава, да нека изоглоса, овим или оним путем, дубоко продре у дубину другог дијалекта или говора. Ипак, то још никако не значи да су крајње границе њенога допирања у исто вријеме и крајње границе дијалекта у којем та изоглоса чини дио система. Другачије речено, може се десити да, рецимо, у дубини штокавске територије наиђемо на примјере типа *млаји, њреја*, тј. са *j*: штокавском *ћ* (такав је случај, нпр. у говору Муслимана Зенице). Али то никако не говори да је тај говор чакавски. То само говори да се та изоглоса на неки начин дубоко пробила у штокавску територију, ово тим прије што су све друге особине, релевантне за ова разграничавања, штокавске.

¹⁷ Исп. о овоме код мене: *Поводом најновијих радова о истарским говорима*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. XXXVI, св. 1—2, Београд 1970, стр. 41—47, као и *Прејлед српскохрватских дијалеката*, Научна књига, Београд 1978, стр. 141—142, затим М. Могуш: *Чакавско нарјече*, Školska knjiga, Zagreb 1977, В. Финка: *О чакавском идентитету*, *Suvremena lingvistika*, Zagreb 1973, св. 7—8, В. Финка и М. Могуш: *Karta čakavskog narječja* у наведеној књизи М. Могуша, Б. Финка у књизи *Jezik*, енциклопедија: Školski leksikon, стр. 29—34.

	Могуш (Финка)	Крижанић
1.	ča, роč, заč	ча, нича, нич (стр. 67)
2.	va, v < vь	у (стр. 111), али: вовести (132)
3.	Vazan-Vazma	на Вазем (177)
4.	kade/kadi/kede	кади, гди (177)
5.	mane < тьнѣ	мени
6.	manon/manun < тьнојѡ	меноју, мноју (64)
7.	pas-pasa	сап-сна, папар-папра, витал- -витла, Павал-Павла (8)
8.	дифтонгизација	В нашем језику јест једино пет гласниц: а, е, и, о, у (138)
9.	r = r/ar/er	р/ер/ар (133—134)
10.	ě > i/e, i, je	и, е (26, 143), о овоме исп. ниже
11.	ę > e//ja, ča,ža, ša	е, али и: жедјам (197), језик: јазик, уз: початка (Собр. соч. II, 33) зачато (35)
12.	d̄ > j: meja, mlaji, rojen, иако и: rod'en, rođen	ј (166, 228)
13.	t' > ć, али и č'	ч' (130)
14.	-al	-ал (149)
15.	-om > on	-м
16.	stj, skj > šć	шћ (шц, 24, 25)
17.	zđj > zj; zgj > zj (možjani, Финка)	ждь (5, 10), зджь (198), дж (82, 198)
18.	čr-	черн, чертам (189)
19.	dž > ž	—
20.	njadra	надра (въ моя надра прешел, Собр. соч. II, 43)

Као што наведени примјери показују, а ту се полазило само од фонетике, Крижанић потврђује највећи број чакавских особина. Вјерујемо да су оне чиниле саставни дио његове фонетике. Али међу тим особинама има и оних које нису типично чакавске. Међу њима се налазе и ове: приједлог — у, рефлеси скупина *zdj . . .*, а, можда, и рефлеси *ѣ*, и секвенца *јѣ > је*. У вези с тим неколике напомене.

1. За приједлог *у* Крижанић посебно истиче да је тако у говору Хрвата (уп.: А Хервѣтѣ и вѣ мисто ВО, или Вѣ, изрикајут *у*, и велѣт, *Иди љ град, Чекаѣ ме љ градѣ*, стр. 111).

2. Крижанић обично има *језик*, али и *јзјак*, *јзјик*. Тешко је ту разлучити његов домаћи облик од онога који је он примио из руског језика. Али он даје гл. облик: *жедјам* (197).

3. У чакавским говорима екавско-икавски рефлеси *ѣ* јављају се у одређеним условима, према правилу Мејер-Јакубинскога (в. код Могуша, стр. 39—40). Ја сам, у прво вријеме бављења Крижанићем, такође помишљао на овакве рефлесе *ѣ* у његовом језику. Међутим, доцније сам увидио да је то тешко подвести под наведено правило. Крижанић, наиме, има не само: *дело, вера, деда, делу, целовала* (Собрание сочинени, 2, 1891, 41—45) и: *мисец, сидило, дивер, бесиди, дише* (исто) него и: *виру, иде-ѣди, мисту, ишло, сѣина, бида* и сл. Детаљније испитивање само овога питања код Крижанића може ту пружити више података за закључивање.

4. Крижанић зна за чакавско *ј*: *ѣуј*, *ѣуји* и сл., али има и *дѣ = љ*: *видѣње, сидѣње* (100), уп. и: *ѣудѣио . . . блага жельит* (Собр. соч. II, 11), Христова *народѣня* (исто, 13), *ѣудѣм краю* (исто), *медвидѣи разум* (!), *худѣ* (исто, 19). Крижанић, исто тако, има: *дождѣ* (Граматика, стр. 5), *дождѣѣ*, *дождѣѣви* (исто, 10). Уз последњи примјер датива синг. читамо да тај облик Хрвати „николиж неѣживајуѣт“ и да га сматрају „кметском“ особином. То би говорило да је тај облик из његовог завичаја. Он има и: *ѣрадѣанин, Белѣрадѣанин* (Граматика, 6), *зидѣем, брѣздѣѣѣим, звѣздѣѣѣим* (198). Наравно, ту се не може потпуно искључити ни руски утицај.

5. Крижанић често има замјенице *ѣишо* и *зѣѣишо*, иако уз њих и *зѣ*, (уп.: Виѣа и слѣѣѣај, *зѣ* Греци тако превратно пиѣѣѣт, јѣѣѣт: *ѣишо . . .*, Објаснѣније виводно, 56), али у Граматици преовлађује облик *ѣишо*. То је и схватљиво. Граматика би требало да послужи као узор новог, заједничког словенског језика. То је разлог зашто се напушта властити фонетски лик ове замјенице.

6. Крижанићев кондиционал није по савременом чакавском обрасцу: *бин, биѣ-биѣ, биѣѣ* + радни гл. придјѣв, него по обрасцу: *ја биѣ, ти би* — ми *биѣѣ*, ви *биѣѣѣ*/ви *би* + радни *ѣл*. придјѣв. Он чак и подвлачи да Хрвати „непреминиѣо велѣт *биѣ* и *биѣѣѣ*“ (Граматика, 78). Није искључено да се и у овој особини огледа „класни“ карактер његовог језика, да је то била особина говора „племенитих људи“, а не и пука; додајмо да и старији чак. писци знају за *биѣ, би-биѣѣѣ* + радни гл. придјѣв (в. А. Младеновић: Језик Петра Хекторовића, Нови Сад 1968, стр. 110).

7. Од кајкавских говорних особина, које нам нуди Крижанић у својој писаној ријечи, да укажемо на следеће: њ = е, тип *venec, pes, Kranjec, Verhovec, rekel sem*; протетично в: *Vnoja, vzel, vshesa* (Грамматика, 25), *вујец* (Собр. соч. II, 14) на *вулицях* града (ор. cit. 33), камен *вујолны* (исто 38) *Вујри* (исто, 47).

Цијело ово разматрање потврђује једно: Крижанић је био упознат и са особинама других наших дијалеката, осим његовог родног чакавског. Могуће је да је неке од тих особина он носио у својој граматичкој структури, да их је понио из родног дома,¹⁸ а није искључено да је неку и свјесно уклопио у тај систем. Било како било тек је чињеница да је Крижанић зачетник нашега језичког заједништва. Он је у своју писану ријеч тако лијело уткао особине сва три наша основна дијалекта и на томе је градио својеврсни наш језички стандард. Штета је, и не мала, што је његово дјело касно откривено. Да је оно било доступно у првој половини 19. вијека, можда би се многи проблеми лакше рјешавали, и без велике жучности.

VIII

На крају овога разматрања Крижанићевих погледа на српскохрватски језик и његове дијалекте да кажемо неколико ријечи и о томе како су гледали на овога нашег граматичара и језичког реформатора неки од познатијих слависта.¹⁹

1. О Крижанићевој граматичкој мисли код нас се први, детаљније, позабавио Ђура Даничић. У већ поменутом његовом приказу Крижанићеве Грамматике, у закључку, читамо и ове редове.

„Vidjesmo da je Križanić htio načiniti jezik za sve Slovene. Taj se posao može činiti vrlo zaslužan ljudma koji misle da se jezik može načiniti” и да је потребно „samo da se nagje jedan ili više ljudi koji bi htjeli i umjeli načiniti jezik”, па да све буде како они желе. Пошто он, Ђуро Даничић, не мисли тако, пошто он сматра да о језику „odlučuje vaskoliki život narodni”, он сматра да и овај Крижанићев посао припада „megju one poslove od kojih ne može ništa biti, i kojih se za to um čovječji samo onda može latiti kada zastrani” (Rad XVI, 197).

Даничић замјера Крижанићу што је, по својој вољи, избацивао из језика неке особине да би их замијенио другима које је сам стварао или узимао из других језика, без ознаке из којих.

Као закључак свога разматрања Крижанићевог граматичког рада, Даничић каже следеће: „Vidi se iz gramatike Križanićeve da mu nije nedostajalo ništa čim bi mogao biti veliki čovjek u svoje vrijeme: ni razuma ni znanja. Ali nije umio upraviti svoga znanja, a nije umio za to što mu je fantazija bila jača od razuma. Fantazija ga je podizala iznad stvari kojima

¹⁸ исп. о томе и код Могуша у раду: *Križanićevi naglasci, Život i djelo Jurja Križanića*, стр. 245—246. Ту читамо да су кајкавизми ту јасни, иако малобројни, и да је у питању утицај кајкаваца на чакавце икавце.

¹⁹ Потпунију библиографију радова о Ј. Крижанићу в. у књизи *Život i djelo Jurja Križanića*, стр. 259—277.

mu je trebalo raditi, te je mislio da može njima raditi ne po njihovoj naravi ili po njihovijem zakonima nego po svojoj volji". Због свега тога он сматра да је проглашавање Крижанића „осет компаративне граматике slovenske" ... исто тако ... фантастично као и Крижанићева граматика.

2. Ватрослав Јагић је у два наврата опширније писао о овом свом земљаку. Први пут се огласио у Radu ЈА (Осјена životopisa Križanićeva који piša P. Bezsonov, Rad XVIII, 1892). У том приказу налазимо подоста података о Крижанићу, као и суд о његовој граматизи. Тај суд завршава се ријечима:

„Meni se na priliku čini, da je Križanić najviše vrijedan kao teolog, premda upravo u toj struci najslabije poznat njegovu radnju; nasuprotiv po mojem uvjerenju najmanje mu vrijedi radnja gramatička, jer je osnovana na posve krivih premisah, kao da se smije jezik samovoljno graditi, prepoređivati itd.". Дакле, у Даничићевом духу. Истина, Јагић ту примјеђује да Крижанић у овом подухвату није био усамљен. То је било вријеме када су и неки други радили на стварању општесловенског језика (Мајар ипр.). Па ипак, Јагић је ту одлучан у суду да Крижанић не заслужује назив „otac slovenske filologije ili komparativne gramatike" (стр. 41, посебног отиска).

Али ово није било и коначно мишљење В. Јагића о Крижанићу. Изгледа да је он цијело вријеме од појаве ове рецензије, 1872, па до 1917, када је објавио студију о животу и раду Јурја Крижанића, а поводом тристогодишњице његовог рођења, размишљао о Јавканици, његовом животу и раду (исп. код Јагића у: Спомени мојега живота, књ. I, 125—126). Мада је и даље задржао критичко мишљење о неким Крижанићевим подухватима у области језика, нови Јагићев суд о овом нашем несрећном земљаку је нешто блажи. Јагић је увидио да је Крижанић много урадио, да његове идеје и нису тако лоше и да он може служити „на част Хрватима" (Спомени, II, 305). У књизи: Život i rad — читамо и ове редове: „bez svakog pretjeravanja smije (se) reći, da je Križanićev jezik vrlo bogat, obiluje riječima, poznatim i nepoznatim, ispravnim i neispravnim ... pisac ima jezik u svojoj vlasti, pokoravajući ga bezobzirce svojim mislima, nemilice ga šibao i gonio preko svih gudura i litica, ne mareći ni malo, kako će kod toga biti čitatelju na duši" (стр. 462—463). А све ово је, опет, резултат чињенице да је Крижанић „osjećaо u sebi toliko snage, da je raskinuo lance koji mu sapinjahu misli: misao je održala pobjedu nad jezikom, dakako, na štetu njegove popularnosti". Јагић уз то каже да ми можемо „kao što je činio pokojni naš Daničić, osuđivati (Крижанића, А. П.), за тај његов не покушај, već upravo smjelo provedeni čin" то јест, што је створио „sebi за своје vrlo bogate misli poseban, svoj jezik", али је чињеница и то да нема „mnogo ljudi, koji bi se odlučili na takav korak, koji se ne bi bojali, da će ih upravo nesavršeni jezik sapeti u okove" (стр. 467). Све је то, на крају, последица Крижанићевог увјерења „da ima puno pravo zarovijediti jeziku da se pokori njegovoj volji i potrebi" без обзира на то да ли ће на том путу и, у таквом подухвату, остати усамљен (стр. 471). Јасно, Јагић уздише, заједно са свима који се баве питањима историје словенских језика, над злом судбином овога сића Словенског југа; ... („boli čovjeka

još i danas duša, što je takav umnik toliko godina stradao u onoj duševnoj pustinji u Tobolsku” (стр. 168).

Овај Јагићев суд, исказан послјиде детаљнијег проучавања животног пута и дјела Јурја Крижанића, који није препун похвала и ласкавих ријечи, него је заснован на свеобухватном погледу на рад Јурја Крижанића, свакако је прихватљивији од онога који је изречен у оцјени Безсоновљевог рада. Стоји чињеница да Крижанић није отац словенске филологије, чињеница је и то да је он створао свој језик од кога није било користи ни славистици ни југославистици, али је чињеница да нам се у том језику нуде многи детаљи који су и те како вриједни за историју словенских и јужнословенских језика. Наравно, за ту научну област би било од непроцењиве вриједности једно дјело из прве половине XVII вијека да је написано, читаво, на говору Крижанићевог завичаја. Оно би било значајније, за нашу науку, него многа друга Крижанићева дјела. Али, ми смо му захвални и за ово што нам је оставио.²⁰

3. Руски слависта А. А. Шахматов посветио је Крижанићевим акцентима читаву једну студију. Ту је Шахматов дао цјеловит увид у Крижанићеве акценте. Његови закључци обилато су коришћени у нашој литератури (в. код Белића у Акцентским студијама). Сасвим разумљиво, Шахматов је морао да се позабави и другом компонентом Крижанићеве ријечи, Крижанићевим језиком. Ево шта о томе читамо код Шахматова:

„Но вообще о языкѣ Крижанича слѣдуетъ замѣтить, что хотя онъ и искусственъ, но только на столько, что представляетъ соединение живыхъ особенностей произношения различныхъ славянскихъ говоровъ — русскихъ и хорватскихъ”. Крижанић је сам упозорио читаоце да жели писати „општим језиком” разумљивим свим Словенима, али, иако је тај језик вјештачки „выдуманнаго въ этомъ языкѣ ничего нѣтъ, искусственныхъ формъ или словъ мы въ немъ не находимъ”. И управо због тога Крижанићев језик пружа драгоцјеног материјала историчарима и руског и српскохрватског језика. И даље: „Язык Крижанича — это богатая сокровищница, гдѣ изслѣдователь русскаго языка найдетъ столько же важнаго для себя материала, какъ изслѣдователь языка сербско-хорватскаго; каждое звуковое явление въ его языкѣ, каждая грамматическая форма отражаетъ живую форму или дѣйствительно существовавшее явление въ языкѣ хорватскомъ или русскомъ”. А што се тиче Крижанићевих акцената, ту нема ничега вјештачкога. Крижанићеви акценти засновани су на живом говору (А. А. Шахматов: Юрий Крижаничъ о сербско-хорватскомъ ударении, Варшава 1895, стр. 3—5).

4. Проф. Белић је говорио о Крижанићу као акцентологу у склопу ширих разматрања проблематике словенских акцената. Поред констатације да Крижанићеви акценти одражавају „акцентуацију његова родног краја” као што је то раније уочио руски слависта А. Шахматов, ту читамо да се за Крижанићев говор „може . . . , с поузданошћу, рећи . . .

²⁰ Исп. о овоме Т. Eckman: *Vatroslav Jagić, and Križanić*, у књизи *Juraj Križanić (1618—1683) Russophile and ecumenic visionary*, A Symposium, edited by T. Eckman and A. Kadić, 1976, Mouton, The Hague—Paris, 303 и даље.

да по својим основним акценатским особинама представља штокавски говор старијега типа, и то, у главном, онако као зетски говор или ко-совско-ресавски или данас познати нам говори босански" (Акценатске студије, I, Београд, СКА, 1914, стр. 23).

Дакле, за Белића је Крижанићев говор, онакав какав нам он нуди у својој писаној ријечи, штокавски икавски са старијом акцентуацијом која је већ попримила особине новоштокавске политоније (уп. владал: нарџд, стр. 25).

5. Од новијих проучавалаца Крижанићевог граматичког дјела указујемо на мишљење проф. Hamma. У раду: *Prozodijski sistem Kražanićeva govora*, указује се и на однос који је постојао између Крижанићевог говора и језика који налазимо у његовим дјелима. Ту се, и са разлогом, констатује постојање разлике између та два језичка остварења. „Nema sumnje, пише проф. Hamm, да је међу њима (тј. језика и акцента у „Политици" и у говору краја у коме се Крижанић родио, А. П.) bilo i moralo biti razlike, da njegov ribničko-obrški govor nije mogao biti jednak govoru „Politike", kao što i kod većine nas koji smo rodом sa sela govor našega sokaka, kraja, zaseoka ili stana nije jednak govoru kojim se u riječi i pismu služimo danas". Те разлике су и схватљиве и објашњиве. Управо би супротно било несхватљиво. Крижанићев језик, према Hammu, није плод никаквог хира, нити је он последица пишчеве тежње да „svrati na sebe rozornost". И управо због тога је Крижанићев језик данас привлачнији и занимљивији за проучавање него „recimo, jezik Marinettiја, ili Hlebnikova, ili Tutusa Czyżewskoga, ili kojega od suvremenih jezičnih nonkonformista" (Život i djelo Jurja Križanića, стр. 215).

IX

Нама је данас схватљив Даничићев суд о Крижанићевој граматици. То је било вријеме када се битка била за вуковски језички образац и свако одступање од тога значило би напуштање одређеног језичког смјера. Даничић, као вјерни Вуков сарадник, који је први дигао глас против вјештачких творевина у језику, није могао прихватити ни Крижанића, иако му од њега није пријетила никаква опасност. Ипак, ми данас морамо рећи да Даничић није до танчина схватио Крижанића, па ни вриједност онога што нам је он оставио у својим граматичким радовима. То је, свакако, био и разлог зашто се Јагић по други пут враћао Крижанићу. Први његов суд о Јавканици био је преоштар. Требало је то ублажити. Јер, када неко може служити на част своје народу, он заслужује да се сагледа у цјелини.

Крижанићево граматичко дјело је велико. Велико би било и да се појавило у многољуднијој језичкој заједници, а камоли у заједници коју је у вријеме настанка Крижанићевих дјела чинило неколико милиона људи, и то разједињених и покорених. А не треба заборавити ни то да је он, како рече Крлежа, писао „понајвише по реминисценцијама своје богате лектире" и то у сибирском прогонству када је био и без књига и без икаквих помагала, па и подстицаја са стране. У таквим условима, да опет појемо са Крлежом, Крижанић је „код свјетла уљенице, када је вани урлао вјетар и пуцала зима од педесет ступњева, замotan у своје

крзну . . . петнаест година сањао о Славенству и о Побједи Славенства”²¹, а све те његове мисли, па и оне граматичке природе, показују његову генијалност и познавање материје о којој говори. Да, и нама смета његов вјештачки језик, али схватамо разлоге због којих је Крижанић то чинио, због тога смо му захвални што нам је оставио обиље дијалекатског материјала који је вјерно биљежио, што нам је оставио у својој писаној ријечи подоста података корисних за историју језика, а за које се тешко налазе потврде у језику старијих писаца. Додајмо још и то да је Крижанић реформисао ћирилицу по начелима за која ће се два стољећа касније борити и изборити Вук Караџић, а и његови погледи на однос говорне и писане ријечи у основи имају исте принципе на којима ће и Вук засновати свој књижевни језик.

Београд

Асим Пецо

Резюме

Аим Пецо

**ВЗГЛЯДЫ КРИЖАНИЧА НА СЕРБСКОХОРВАТСКИЙ ЯЗЫК
И ЕГО ДИАЛЕКТЫ**

В этой статье дается более широкая трактовка грамматических трудов Юрия Крижанича с особым взглядом на его отношение к сербскохорватскому языку и его диалектам. Хотя он был чакавцем, хотя его материал преимущественно чакавский, в нем все-таки находим данные касающиеся штокавских и кайкавских говоров. Если взять весь его материал касающийся нашей языковой территории, находящийся в его грамматических трудах, иногда и вне их, получается ясная картина такоже и диалектных отношений на нашей языковой территории во второй пол. XVII века.

Отдельно стоит вопрос, об этом в статье говорится, чья языковая структура представлена в трудах Крижанича, т.е. какая структура кроется за его термином „хрватский” язык. Автор не исключает такоже существование различий в языке отдельных общественных слоев XVII в. и принадлежность языка Крижанича обществу „благородных” людей а не „крепостному” и „сельскому люду”.

²¹ Miroslav Krleža: *Eseji*, VI, Зора, Загреб 1967.